

MILAN KAŠANIN, STILISTA ISKOŠENOG POGLEDA

Razgovarati sa Zoricom Hadžić je pravo zadovoljstvo, ali i izazov, zapravo, pokušaj da se pitanjima obuhvati njen sveobuhvatni, veliki rad.

Rođena je u Novom Sadu gde je završila osnovnu školu i gimnaziju; diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, potom postdiplomske studije, da bi doktorirala s temom „Književno delo Milete Jakšića“. Proučava srpsku književnost 19. i 20. veka. Uže oblasti interesovanja su usmerene ka zaboravljenim piscima, autobiografijama, memoarima, dnevnicima, kao i proučavanju arhivske građe, prepiske srpskih pisaca...

Član je Rukopisnog, Leksikografskog i Odeljenja za književnost i jezik Matice srpske, a u Gradskoj biblioteci u Novom Sadu, urednica je edicije „Novosadski manuskript“.

Do sada je objavila knjige: *Istorija jedne samoće, Poezija i proza Danice Marković*, 2007; *Tiha pristaništa Milete Jakšića*, 2012; *Beleške na marginama. O skrajnutim književnoistorijskim izvorima*, 2015. i *O Milanu Ševiću*, 2017.

Priredila je tridesetak knjiga, od Jovana Jovanovića Zmaja, Milana Savića, Anđelije L. Lazarević, Jelene Skerlić Čorović i druge.

Nedavno je objavila prepisku Milana Kašanina u pet knjiga.

Radmila Gikić Petrović: *Knjigom Istorija jedne samoće, Poezija i proza Danice Marković, 2007. godine započeli ste istraživački rad. Postepeno ste nam otkrivali svet zaboravljenih pisaca, na neki način vraćajući ih iz tame. Kako je sve počelo?*

Zorica Hadžić: Moje interesovanje za delo Danice Marković počelo je na postdiplomskim studijama. U jednoj antologiji ljubavne poezije privukli su mi pažnju njeni stihovi zbog toga što je na osoben način pevala o braku. Jedva da sam tad nešto o njoj znala izuzev da je bila jedina žena zastupljena u *Antologiji* Bogdana Popovića. Profesor Milivoj Nenin ispitivao je sve postdiplomce o temama koje nameravaju da obrade u svom magistarskom radu. Kad je došao red na mene, izrazila sam zainteresovanost za stvaralaštvo ove zaboravljene književnice. Tako je sve počelo. Mesecima sam sedela u biblioteci Matice srpske i listala svu periodiku, svako godište, svaki broj u kom je Danica Marković objavljivala. Sakupljala sam svaki njen prilog, priredila njenu neveliku prepisku. I danas se sećam te sreće kad bih naišla na neku pesmu koju ova književnica nije u svojim pesničkim zbirkama objavila. Tako je nastala i knjiga njenih sabranih pesama koju smo profesor Nenin i ja zajedno priredili. I danas osećam istu radost kad naiđem na nešto što je nepoznato, skrajnuto i neproučeno, a vidim i znam da je značajno. Moj magistarski rad posvećen Danici Marković objavila je „Akademska knjiga“, tad mlada, a danas ugledna i renomirana izdavačka kuća. To je, ujedno i prva monografija posvećena ovoj pesnikinji. Listajući periodiku nailazila sam

na brojne zanimljive teme, zaboravljene knjige i autore. Građu sam brižljivo, godinama, prikupljala i još uvek prikupljam. Naročito su mi privlačile pažnju književnice. Tragajući za priložima Danice Marković, nailazila sam, na primer, i na tekstove Anđelije Lazarević od kojih je, kasnije, nastala knjiga *Govor stvari* gde su, po prvi put, objedinjeni sabrani spisi ove darovite književnice, ćerke velikog Laze Lazarevića. Ukratko, iščitavanjem periodike, prepiske, rukopisne građe, istraživanjima u biblioteci i arhivama kristalisala su se moja interesovanja u proučavanju istorije srpske književnosti. Veoma držim do svega što sam uradila proučavajući ulogu žena u našoj književnosti. Spomenula sam Danicu Marković i Anđeliju Lazarević, ali tu su i Savka Subotić, Smilja Đaković... Imam još nekoliko značajnih, još uvek neobjavljenih, otkrića u vezi sa srpskim književnicama.

R. G. P.: *Potom ste se, pet godina kasnije, oglasili knjigom Tiha pristaništa Milete Jakšića, 2012. Verovatno da imate na umu bezbroj pisaca čija dela zavređuju pažnju. Pa ipak, recite nam, kako se, u tom mnoštvu, opredeljujete baš, na primer: za Miletu Jakšića?*

Z. H.: Nekada mi se čini da su „moji“ pisci mene izabrali. Trebalo je da pišem doktorsku tezu o Tihomiru Ostojiću i započela sam da prikupljam građu i iščitavam njegove rukopise. Međutim, nekako u to vreme s profesorom Neninom počela sam da radim na knjizi prepiske Milete Jakšića. Razumevanje, tumačenje i priređivanje prepiske podrazumeva dobro poznavanje sveukupnog piščevog dela. Nije mi bilo dosta i nisam želela da se zaustavim samo na onome što je Jakšić objavio već sam počela da čitam i njegove rukopise koji se nalaze u Matici srpskoj. Iščitavala sam njegove beležnice, dnevnike, neobjavljen roman, skice... Sve to me je omađijalo. Toliko sam uronila u materiju da sam jednog dana prelomila – pisaću doktorat o Mileti Jakšiću! Tako je, iz moje doktorske teze, nastala knjiga *Tiha pristaništa Milete Jakšića*. A tako su rođene i druge Jakšićeve knjige – u knjizi *Iz moje beležnice* priredila sam njegove dnevničke beleške i zapise, objavljena je, po prvi put, i njegova drama *Urok*, zatim sam priredila njegove sabrane pesme... Sastavila sam i knjigu Milete Jakšića za Antologijsku ediciju Deset vekova srpske književnosti koja bi tek trebalo da se pojavi, a trenutno radim na još jednoj njegovoj knjizi... Mileta Jakšić je darovit pesnik i odličan pripovedač, a veoma je zanimljivo i njegovo delo namenjeno deci. Rad na delu Milete Jakšića povezo me je s njegovim unucima, Brankom i Zoranom Nikezićem. Oni su mi nesebično pomagali. Zbog čega sve ovo spominjem? Ta dobra saradnja koju sam imala, a i danas je imam, s potomcima Milete Jakšića ohrabrila me je da i u svojim daljim istraživanjima budem oslonjena na ono što je gotovo nepoznato, na rukopise i građu koja se čuva u posedu potomaka pisaca kojima se bavim. Tako sam uz podršku divnog profesora Nenada Ljubinkovića priredila za štampu rukopis Jelene Skerlić Ćorović. Rastko Švalba mi je ustupio nepoznat rukopis svog dede, Vase Stajića. Dušan Šević, sin Milana Ševića, bio mi je od velike pomoći kad sam istraživala delo njegovog oca. Obogatili su me svi ovi divni susreti i razgovori, brojna saznanja. Ova vrsta rada zahteva veliku odgovornost – ono što se počelo mora se završiti.

R. G. P.: *Tu je i knjiga O Milanu Ševiću, a priredili ste, na primer knjige o Zmaju, Milanu Saviću, Anđeliji L. Lazarević, Jeleni Skerlić Ćorović i druge. Kašanin je, u jednom pismu kćerci Ma-*

rini zapisao: „Lepo je putovati, ali se treba i odmarati.“ Međutim, da pitamo: šta je sad na Vašem stolu?

Z. H.: Ne mogu da se pohvalim da imam slobodnog vremena napretek. Završavam svoju knjigu o zaboravljenim književnicama, a volela bih da u jednoj knjizi objavim i brojna saznanja koja sam stekla proučavajući književnu i kulturnu istoriju Novog Sada. Spomenuli ste Zmaja. Imam veliku želju da napišem knjigu o Zmaju. I to onako veliku i ozbiljnu kao što je Gorana Raičević pisala o Crnjanskom. I za ovu knjigu godinama prikupljam građu. Uvek kad ovu želju glasno izgovorim setim se lepog teksta Mladena Leskovca „Beleška u crvenoj svesci“ i njegove (neostvarene) želje da napiše knjigu o Zmaju. Nadam se da ću uspeti da završim poslove koje je on započeo, a koji se odnose na Zmajevu delo.

Kada je reč o mom priređivačkom radu, završavam knjigu *Sto godina Duška Radovića*. Radim je u saradnji sa Milošem Radovićem, a u njoj će se naći prepiska Duška Radovića, neobjavljeni i manje poznati tekstovi, crteži, nepoznate fotografije... Želja nam je da napravimo knjigu koja će biti najbliža neostvarenoj ideji Duška Radovića da napravi svojevrstu Svaštaru. U tome nam pomažu akademik Matija Bečković i profesor Jovica Veljović. Radujem se ovoj knjizi koja bi trebalo da se pojavi naredne godine, povodom stogodišnjice piščevog rođenja. Takođe, pripremam za štampu *Dnevnik* Milana Kašanina, još jednu knjigu rukopisa Milete Jakšića i *Dnevnik* Ilije Vučetića. Ove tri knjige trebalo bi da se pojave do kraja godine. Još jedno iznenađenje, reč je o prepisci, spremam za narednu godinu. Nakon toga imam u planu da se okrenem autorskim knjigama. Priređivanje rukopisne građe je posao koji se kod nas vrlo malo ceni i nikako ne vrednuje.

R. G. P.: *Sad ste skrenuli pažnju ostavštinom Milana Kašanina, gde ste sabrali njegova pisama, susrete i tragove. Pored prepiske tu su sačuvani i fragmenti iz neobjavljenih sećanja i zapisa. Zahvalnost za kapitalna dela. Kako je sve počelo?*

Z. H.: Sve je počelo kad sam upoznala gospođu Marinu Bojić na jednom okruglom stolu posvećenom njenom ocu. U početku obazriva i rezervisana, ona mi je s vremenom ukazala poverenje i otvorila porodičnu arhivu. Zajednički smo počele da razmišljamo o tome šta bi se sve moglo uraditi sa svim tim dragocenim i nepoznatim rukopisima. Počelo je s ovih pet knjiga prepiske iza kojih je stala Matica srpska. U njima se, pored pisama, što je posebno zanimljivo, nalaze i Kašaninovi neobjavljeni zapisi o savremenicima – knezu Pavlu, Marku Ristiću, Milošu Crnjanskom, Slobodanu Jovanoviću, Bogdanu Popoviću, Pavlu Beljanskom i drugima. Verujem da ti tragovi – jer su to na nekim mestima više teze nego tekstovi – neće čitaocima ostaviti ravnodušnim.

S druge strane, ne bih volela da moj rad na prepisci Milana Kašanina, velik i zahtevan, baci u senku sve što sam radila istražujući dela drugih pisaca. Veoma držim do *Dnevnika* Milana Ševića koji su izašli u tri knjige, Ševićeve knjige o Zmaju i proširenom izdanju njegovih zapisa o savremenicima. Zatim je tu i Ilija Ognjanović Abukazem, njegovi dnevnik i dragocene „Šetnje po Novom Sadu“, pa Milan Savić, Vasa Stajić i mnogi drugi. Svemu što sam radila pristupala sam s jednakom voljom i velikim entuzijazmom.

R. G. P.: *Prepiska započinje pismom kćerci Marini Bojić, 2. avgusta 1947. i zahvaljujući njoj veliki deo je sačuvan.*

Z. H.: Kašaninova pisma jedinoj kćerki Marini su topla i protkana posebnom nežnošću. Ona je pored trojice sinova njegovo najmlađe dete. Naročito sam ponosna na činjenicu što je gospođa Marina Bojić, na moju molbu, napisala sećanja na oca kojima ove knjige započinju. Mi smo saradnju nastavile, verujem na obostrano zadovoljstvo. Još mnogo poslova i zadataka je pred nama. Data obećanja obavezuju na najbolji mogući način. Gospođa Bojić je poklonila sve očeve rukopise Matici srpskoj gde je formiran Lični fond Milana Kašanina.

R. G. P.: *Iz pisma Kašanina sinu Ratku, 18. septembra 1945. piše: „Ja sam stavljen u penziju, ali je u izgledu da dobijem drugo mesto“, međutim, tek 1953. bio je postavljen za direktora Galerije fresaka. Podsetite nas na to smutno vreme.*

Z. H.: To je bilo teško i zlehudo vreme za porodicu Kašanin. Milan Kašanin je hitro i sramno smenjen s mesta direktora Muzeja kneza Pavla. Gotovo istovremeno, zapaljen im je stan tokom uličnih borbi. Usledile su godine gladi, izopštenosti iz javnog života, poniženja... Nekadašnji prijatelji okretali su leđa. Kašanin je javno proglašen za „kvislinga“, bilo mu je zabranjeno da objavljuje. Ipak, nije prestajao da piše. I kad se vratio na književnu scenu objavivši čuveni esej „Između orla i vuka“ usledila je hajka. Nije bilo lako biti Milan Kašanin u tim, kako kažete, smutnim vremenima. Tek 1953. godine se vratio u javni život i počeo da objavljuje.

R. G. P.: *Zanimljiva je prepiska s bratom Radivojem, od 1918, naročito ona s fronta u Rusiji, i sve do Solunskog fronta. O nepoštovanju srpskih dobrovoljaca, o omalovažavanju, „ko ga je terao“. „No, ja mislim: kako današnji poštuju jučerašnje, tako će sutrašnji poštovati današnje.“ Generacije su brata Radivoja pamtile kao borca „protiv neznanja i diletantizma“. Kakav je bio njihov odnos, i kasnije, u Parizu?*

Z. H.: Akademik Radivoje Kašanin je veoma interesantna ličnost, uživam dok čitam zapise o tome kako je bio strog i pravedan profesor. Braća Kašanin su se, kako mi se čini, dostojanstveno nosila sa svim nevoljama i nedaćama, nisu dozvolili da ih gorčina i nepravda otruju. Zajedno su učili u Novom Sadu, a posle Prvog svetskog rata Radivoje Kašanin je došao kod brata Milana u Pariz. Do kraja života ostali su u bliskim odnosima, a u sećanjima Marine Bojić čitamo da je njihovo večito neslaganje bilo samo u tome čija je nauka veća i važnija. Obojica su dali veliki doprinos srpskoj nauci i kulturi.

R. G. P.: *U jednom pismu Vasi Stajiću, 1917. Kašanin piše: „U meni se bije boj između kritičara i pesnika. Jaki su obojica. Duša mi je bliža pesniku, ali vaspitanje i materijalne prilike moćno potpomažu kritičara.“ Čemu Vi dajete prednost?*

Z. H.: Mladi Kašanin se, kao i svi mladi ljudi, izvesno vreme tražio. Darovit i zainteresovan, razmišljao je na koju stranu da se okrene, čemu da se posveti. Ostvario se i u književnosti i u istoriji umetnosti. Mene je Kašanin, još za vreme studentskih dana, osvojio svojom esejistikom, a kasnije sam ga upoznavala i kao pisca, književnog i likovnog kritičara... I uvek

me je iznova iznenađivao. On je briljantan stilista, malo iskošenog pogleda, nikad suvoparan ni dosadan.

R. G. P.: *U prepisci koja je obimom premašila 3000 stranica, u 1623 pisma, Kašanin često pominje Crnjanskog. Kakav je bio njihov odnos?*

Z. H.: Sačuvana prepiska Milana Kašanina i Miloša Crnjanskog prijateljska je i srdačna, iako je njihov odnos prolazio kroz različite mene. Upoznali su se u Novom Sadu, Crnjanski je slušao jedno predavanje Milana Kašanina. Prethodno je Kašanin oduševljeno čitao poeziju Miloša Crnjanskog, što se vidi iz njegovih pisama Vasi Stajiću. Istini za volju, bilo je između njih i izvesnih nesporazuma, ali se po pismima može zaključiti da su ih nekako prevazišli. Verujem da su obojica imali svoje razloge za određene postupke. Posle Drugog svetskog rata jedva da su bili u kontaktu. Kada se Crnjanski vratio u Beograd, nisu uspeli da povrate prijateljstvo. Kašanin je zabeležio da su se jednom našli u „Metropolu“, ali nije išlo, teško je to posle tolikih prekida i godina.

R. G. P.: *Često se spominje i Tihomir Ostojić, od stipendije pa nadalje. Međutim, Vi ste skrenuli pažnju na njegova pisma koja su bila u Rukopisnom odeljenju Matice srpske. Ukratko: da li su ta pisma izgubljena, šta je bilo s njima? Gde su bez traga nestala?*

Z. H.: Kašaninova pisma Tihomiru Ostojiću prvi je objavio Milivoj Nenin, a u ovim knjigama prepiske objavljena su s jednim Kašaninovim pismom više. Međutim, Ostojićevih pisama Milanu Kašaninu nema. Ona su uredno signirana i podatak da su postojala nalazi se i u katalogu Matičinog Rukopisnog odeljenja, ali nisu na mestu. Nadam se da će se pronaći kad se bude radila revizija građe. Nezahvalno bi bilo da bilo šta u vezi s tim pismima nagađam.

R. G. P.: *Možda je najzanimljivija prepiska sa Svetislavom Marićem. Već 1915. godine dvojica prijatelja razmenjuju mišljenja i o ljubavi: „Ljubav je što i život: mora se ne samo roditi no i umreti.“*

Z. H.: Prepiska Milana Kašanina i Svetislava Marića veoma je zanimljiva i obimom najveća. Upoznali su se u Novom Sadu, bili su drugovi iz gimnazije. Njihovo prijateljstvo je trajalo do kraja Marićevog života. Interesantno je kroz prepisku pratiti njihove mladalačke zanose i prkose. Iako se nisu često viđali, razmenjivali su pisma i bili su jedan drugome podrška. Ta pisma su bremenita dragocenim podacima. Kašanin je nagovarao Marića da njihovu prepisku iz mladosti zajednički prirede za štampu. Nažalost, to im nije pošlo za rukom. Smatram da bi ličnost i delo Svetislava Marića trebalo proučiti i revalorizovati.

R. G. P.: *U prepisci se često pominju časopisi, kao na primer, „Književni jug“, potom redakcije, susreti i druženja. Koliko tu ima dokumentarne građe za buduće istraživače?*

Z. H.: Prepiska Milana Kašanina nudi veliki broj smernica i neistraženih tema. Važna je i priča o saradnji u časopisima kako Kašaninovoj tako i onih ličnosti s kojima je bio u prepisci. To nije samo priča o *Književnom Jugu* već i o *Letopisu Matice srpske*, *Umetničkom pregladu*, *Srpskom književnom glasniku*... Zahvaljujući ovoj prepisci može se dosta toga razrešiti i

otkriti. Evo, na primeru Kašanina. Često se u literaturi provlači podatak o njegovoj mladačkoj saradnji u novosadskom *Braniku*. Međutim, nigde nije naznačeno koji su to prilozi. Ni sâm Kašanin nije mogao da ih se seti. Tragom određenih pomena i nagađanja u Kašaninovo prepisci uspela sam da ih otkrijem. Takvih podataka ima još. Posla ima za buduće istraživače.

R. G. P.: *Ne često, ali dovoljno, pominje se i Krleža, te Šimić, Vinaver, Sibe Miličić, Sava Šumanović (iz Pariza). Kakav je odnos bio s Krležom, nimalo srdačan „neravnopravan položaj“?*

Z. H.: Kašanin i Krleža upoznali su se u Zagrebu za vreme Prvog svetskog rata, kad je Kašanin i pisao o Krleži. Posle Drugog svetskog rata, kako ste naveli, bili su u neravnopravnom položaju. Ipak, zahvaljujući Krleži, Kašanin je postavljen na mesto direktora Galerije fresaka. Tako se posle teških poratnih godina vratio u javni život. Ali postoji još jedna važna činjenica – Kašanin nije prihvatio Krležinu ponudu da se posle Drugog svetskog rata s porodicom preseli u Zagreb gde mu je nuđena profesura, komotan i lagodan život. Navela sam samo nekoliko podataka, koji su pre naznake za razmišljanje o ovom kompleksnom odnosu. Naročito mi je interesantno to šta su jedan o drugome beležili.

R. G. P.: *Pisali ste u Prilozima i o bivšem životu Milana Kašanina i kao značajan datum naveli 17. oktobar 1944, gde je sačuvan potpuni popis stvari. Znači, mnogo toga je izgorelo, čak i rukopis o Ticanovoj buni?*

Z. H.: Izgoreli su svi rukopisi i bogata biblioteka Milana Kašanina. Ostala su spasena, nekim čudom, samo pisma. Nije stradao samo roman o Ticanovoj buni, nego i drugi značajni rukopisi. U spomenutom popisu, Kašanin navodi njihove naslove. Reč je o neobjavljenim romanima, dramama, putopisu, esejima i knjigama iz istorije umetnosti. Kako je napisao, sve je to bilo spremno za štampu. Posle rata, uspeo je neke od rukopisa da rekonstruiše. Imao je snažnu volju i veliki radni elan. Nažalost, nije stigao da uradi sve što je namestio.

R. G. P.: *Podsetite nas na susrete, prepisku i druženja s knezom Pavlom? Marina Bojić o tome piše: „Samo dva meseca posle oslobođenja Beograda, već krajem decembra 1944. godine, tata je smenjen sa mesta direktora Muzeja kneza Pavla i s nepunih pedeset godina otpremljen u penziju bez mogućnosti da piše, objavljuje, da mu se ime bilo gde pomene, da se zaposli, i naravno, da zarađuje.“*

Z. H.: I knez Pavle i Milan Kašanin bili su odlični i istančani poznavaoци umetnosti. Iz Kašaninovih sećanja na kneza, objavljenim u knjigama prepiske, kao i u samoj prepisci, čitamo da je knez Pavle imao veliko poverenje u Kašanina i da mu je prepuštao sve što je u vezi s vođenjem Muzeja. S druge strane, autoritet i ime kneza Pavla pomoglo je Kašaninu da dođe do brojnih galerista i istoričara umetnosti i ostvari s njima saradnju. Najzad, s vremenom su Kašanin i knez Pavle postali i kumovi. Čini mi se da je posle Drugog svetskog rata Kašaninu više zamerana bliskost s knezom Pavlom nego to što je za vreme rata objavio dve knjige. Prijateljstvo s knezom nije moglo da mu se oprosti.

R. G. P.: *Veljko Petrović i Kašanin prekinuli su kontakte nakon Kašaninove smene s mesta direktora Muzeja, a na koje je tad postavljen upravo Petrović. Da li je to pitanje sujete? (Kasnije, kad je pisao o njegovim pričama, promenio je početak, sredinu, i kraj.)*

Z. H.: Mladi Kašanin se divio delu Veljka Petrovića i o tom delu je, u mladosti, i pisao. Zajedno su napisali knjigu *Srpska umetnost u Vojvodini* za koju su dobili nagradu Matice srpske. Međutim, priča o sujeti Veljka Petrovića gotovo je opipljiva, provlači se i kroz Kašaninova pisma pisana između dva rata. (Podsetiću da Vasa Stajić, blizak prijatelj Veljka Petrovića, u svojim dnevnicima i beležnicama iskazuje veoma ambivalentan odnos prema Petrovićevoj ličnosti.) Tačno je da je kasnije, prilikom preštampavanja, Kašanin neke delove svojih tekstova, pa i o Veljku Petroviću, izostavljao. Ljudski je i sasvim prirodno da u svemu ima i njegove povređenosti. Opisao je Dejan Medaković kako je izgledala smena Milana Kašanina s mesta direktora Muzeja kneza Pavla, trenutak kada je paradno i pobedonosno Veljko Petrović ušetao kao novi direktor. Posle toga su prekinuli kontakte.

R. G. P.: *Da li je Vasko Popa imao presudnu ulogu oko prijema Kašanina u Akademiju? Izgleda da je tako.*

Z. H.: Po svemu sudeći je tako iako nijedan konkretan dokument o tome nisam uspela da pronađem. O tome je u svojim sećanjima na Kašanina pisao i Đorđe Očić. Isto sam slušala i od Kašaninove kćerke. I u njenim sećanjima može da se pročita da je mišljenje Vaska Pope presudilo da Milan Kašanin ne postane član Akademije.

R. G. P.: *Anica Savić Rebac 1919. pita Kašanina, koji je tada boravio u Parizu: „Hoće li vas ta lepota usrećiti?“*

Z. H.: Kašanin je bio očaran Parizom iako je njegova prvobitna želja, u vreme dok je učio gimnaziju u Novom Sadu, bila da studira u jednom drugom gradu. Pariz ga je opčinio, oduševljeno je posećivao biblioteke, muzeje i koncerte. Upoznao je tamo Lava Šestova, slušao Šaljapina, gledao Anu Pavlovu... U Parizu se, kako je i sam pisao, oduševio Rusima. Tamo mu se dogodio i sudbonosan susret – upoznao je svoju Ljalju. Jekatarina Ljalja Martinovič bila mu je odani saputnik i saborac sve do kraja života. U Pariz je često, između dva rata, dolazio poslom kao direktor Muzeja savremene umetnosti i Muzeja kneza Pavla. U Parizu su, posle Drugog svetskog rata, on i Ljalja proslavili pedeset godina braka. Tamo se sastao i s knezom Pavlom, godinama nakon svih muka koje im je doneo život. Interesantno je da je četrdeset godina nakon diplomiranja na Sorboni, Kašanin tamo održao predavanje o našim freskama. Pariz je i te kako važan u životu Milana Kašanina. Sam je pisao da je rođen u Belom Manastiru, Novom Sadu, Parizu, Beogradu i na putovanjima po svetu... Inače, veliko oduševljenje Kašanin je imao i za Holandiju.

R. G. P.: *Teško je u ovom razgovoru navesti sva imena korespondenata, pa ipak, da spomenemo Vladimira Velmara Jankovića, Petra Konjovića, kompozitora, Vladimira Čorovića, Miloša N. Đurić, Vojislava Jovanovića Maramboa, Isidoru Sekulić, Miodraga Ibrovaca, Milicu Kostić Selem, Jovana Dučića, Peru Sliječevića, Rastka Petrovića, Jovana Grčića, itd. Eto, da izdvojimo*

ona s Markom Ristićem, da li je i ovde bila povređena sujeta, „opaka“, što vidimo u prepisci i s Tišmom?

Z. H.: Najpre je bila povređena sujeta Marka Ristića jer je Kašanin u jednoj kritici oštro pisao o njegovoj knjizi. I pored svega, Ristić je prihvatio Kašaninov poziv na saradnju u *Le-topisu*. Kakav je bio odnos između Marka Ristića i Milana Kašanina jasno je iz Kašaninovog zapisa o njemu objavljenog u knjigama prepiske. Ta odrednica „opak“ koju spominjete, a koja se odnosi na Marka Ristića, izbačena je iz konačnog teksta jednog Kašaninovog eseja posredovanjem Aleksandra Tišme. Pored Ristića, u istoj rečenici Kašanin je spomenuo i Velibora Gligorića.

R. G. P.: *Da li je Kašanin jedan od likova u Andrićevoj priči u kojoj su jasne aluzije na nesreću koja ga je zadesila 19. oktobra 1944. godine kad mu je zapaljen stan?*

Z. H.: Radi se o Andrićevoj ne tako poznatoj priči „Dedin dnevnik“ gde je na jednom mestu jasna asocijacija na Kašaninovu nevolju i stan koji je izgoreo. Andrić i Kašanin imali su veoma kompleksan odnos, što se iz sačuvane nevelike prepiske ne može videti.

R. G. P.: *„U pripovetkama volim da izlažem događaje pod maskom šale i veselosti t. j. da izgleda da se smejem kad plačem.“*

Z. H.: Navedenu rečenicu i sama citiram kad je reč o Kašaninu. Ona je iz jednog pisma upućenog Jelisaveti Ibrovac. Kad je reč o njegovom međuratnom delu, pripovetkama i romanima, moram da kažem da je već postalo opšte mesto kako je tek pozni Kašanin odličan i ostvaren pisac. Sve što je objavio posle Drugog svetskog rata, najpre njegova sjajna esejistika, bacilo je, nepravedno, u senku njegov književni rad između dva rata.

R. G. P.: *Da li će biti objavljene i dnevničke beleške s Kašaninovih putovanja u Ameriku i Kanadu 1963. godine?*

Z. H.: Dnevničke beleške Milana Kašanina biće objavljene ove godine. Radi se o dnevniku koji je pisao, kako ste naveli, za vreme putovanja u Ameriku i Kanadu gde je držao predavanja o srpskim srednjovekovnim freskama. U ovom dnevniku pojedine beleške ispisane su kao najlepša proza. Neke od njih prepoznamo i u njegovim *Slučajnim otkrićima*. Ovaj dnevnik će biti objavljen kao rezultat rada na projektu Rukopisnog odeljenja koji podrazumeva objavljivanje rukopisa Milana Kašanina. Naredne godine volela bih da po prvi put u celosti objavimo njegov roman *Priviđenja*. Ostalo je dosta beležaka vezanih za ovaj roman u rukopisu.

R. G. P.: *Svetislav Marić pisao je iz Novog Sada 15. decembra 1954. Kašaninu: „Matičina Arhiva je sređena. Može se za minut-dva naći koje hoćeš pismo od preko 15.000 kom. ili rukopis od ne znam koliko hiljada.“ Vi ste sada upravnik Matičinog Rukopisnog odeljenja?*

Z. H.: To jeste velika čast, ali i veliki posao i odgovornost. Iskrena da budem, danas ne bih mogla da potpišem Marićeve rečenice. Ne samo zato što je Matičina arhiva danas, go-

tovo pola veka kasnije nego što to Marić Kašaninu piše, mnogo bogatija, već i zbog toga što je pred nama veliki posao popisivanja i obrađivanja pristigle građe. Nastojim da radim u tom pravcu da što veći broj rukopisa bude sređen i popisan, jer je jedino tako dostupan istraživačima. A to je, složićete se, od velike važnosti. Naš izdavački plan je veoma bogat, što će se uskoro i primetiti. Imamo mnogo ideja, planova i ambicija. Nastojaćemo da radimo i na bogaćenju i prikupljanju arhivske građe, kao i na objavljivanju kapitalnih projekata kao što je prepiska Milana Kašanina. Vreme će biti najbolji sudija i pokazati koliko smo u svemu tome uspjeli.